

VALORILE MORAL-RELIGIOASE – FACTOR DE ECHILIBRU ÎN CONTEXTUL CRIZELOR GLOBALE

Ps. dr. Lucian RĂCILĂ

Universitatea din Craiova,

Director Asociat Departamentul de Tineret

Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea, Conferința Oltenia, Craiova

lucian3ro@yahoo.com

ABSTRACT: Moral-Religious Values – Balancing Factor in the Context of Global Crises.

In times of existential crisis, such as major global climate change crises, the refugee crisis, the stark impoverishment crises of some nations, or the Corona pandemic, people can turn to religious values/religiosity that help them make new sense of the depressing situation. Several recent studies have shown that during the Covid-19 pandemic, the frequency of prayer, church attendance, online presence of believers, deeper searches for the meaning of life, especially among the young generation, has increased in several countries. „When life seems out of control...sacred-oriented beliefs and practices seem to have a special ability to provide ultimate meaning, order, and security in a place filled with human question, chaos, and fear.”¹

Keywords: *valori moral-religioase, pandemic, religie, libertate religioasă, societate, crize globale.*

Introducere

În ultimele decenii, dezbaterile asupra valorilor ocupă primul loc în viața publică. Implicit, toate situațiile sociale și politice opun actori mânați de valori diferite și de multe ori chiar conflictuale. Elucidarea a diverse procese (pornind de la dezbateri parlamentare, până la raporturile dintre populații

¹ Pargament, Kenneth I., Harold G. Koenig, and Lisa M. Perez, „The many methods of religious coping: development and initial validation of the RCOPE”, *Journal of Clinical Psychology*, 2005, p. 676.

și societăți de diverse origini culturale) este uneori condiționată de dialectica tuturor valorilor implicate.

Din perspectiva internațională, fuziunea și coeziunea țărilor asociate sau durabilitatea alianțelor depinde foarte mult de baza valorilor pe care le au în comun. Conceptul de valoare este omniprezent în științele sociale precum și în cele religioase, deoarece, *valorile dau naștere atitudinilor și coordonează comportamentele*, iar semnificația sistemelor comportamentale nu poate fi elucidată fără a ne orienta către valorile religioase cu care operăm respectivele sisteme.

Așa cum argumenta C. Cucuș, „valorile religioase sunt *valori de pornire*, ce reprezintă „infrastructura” care poate condiționa adăugarea sau stocarea unor noi cunoștințe, deprinderi, atitudini. Acestea reprezintă stabilul, permanentul, absolutul din panoplia de valori.”²

În privința sistemului de valori, acesta poate fi definit ca un set de virtuți, atitudini sau prescripții comportamentale, care poate explica acțiunile sociale ale unui individ sau ale unei colectivități care folosesc respectivul sistem și care, totodată, are o structură internă, ce definește relațiile dintre valori (unele valori sunt centrale, altele marginale, unele sunt fundamentale, altele particulare). Configurarea unui sistem de valori se face cu ajutorul unor principii valorice (care pot fi la origine religioase sau sociale), care, totodată, asigură fundamentul pentru utilizarea și aprecierea valorilor.³

Valorile în general, cât și cele religioase, pot fi definite ca fiind idei sau convingeri ce pot modela realizarea obiectivelor oricărui stat, influențându-l într-un mod fundamental și formând o viziune asupra lumii.

Toate deciziile importante pe care le luăm în viață, sunt influențate de setul de valori personale, deoarece, „Valorile asigură concepțiile prin care evaluăm oamenii, obiectele și evenimentele, iar pe baza lor le apreciem importanța, meritul, frumusețea sau moralitatea. Apelăm la valori ca la niște instanțe raționale ultime pentru alegerile pe care le facem în viață.”⁴

Ipoteza deja clasică în care se afirmă declinul religiei direct proporțional cu modernizarea și-a mai pierdut din conținut, iar sociologi contem-

2 Constantin Cucuș, *Biserica și școala, puterea spirituală a societății*, Ziarul Lumina, 19 iunie 2012.

3 J. W. Santrock, *A Topical Approach to Life-Span Development*, NY: McGraw-Hill, New York, 2007, p. 9.

4 James W. Vander Zanden, *The Social Experience: An Introduction to Sociology*, Second edition, McGraw-Hill Publishing Company, Inc., 1990, p. 71.

porani ca J. Casanova și P. Berger au demonstrat că religia s-a reîntors în spațiul public, asta însemnând că între contemporaneitate și religie există o compatibilitate reală.⁵

Insistența creștinismului asupra valorilor absolute, fixe și universale, seamănă din ce în ce mai mult cu o ofensă pentru spiritul tolerant al vremii noastre, deoarece dumnezeul omului modern, contemporan, nu mai este transcendentul, ci, mobilul *relativism științific*.

În general, când ne raportăm la valori facem trimitere la credințe, scopuri, acțiuni sociale, comportament, standarde și judecăți, iar acestei diversități de raportări îi corespunde în sociologie o varietate de curente și orientări teoretice despre valori.

„Actorul este atașat de anumite valori mai mult decât de altele. Valorile conțin nu doar elemente cognitive, ci presupun și puternice componente afective. Cu cât o valoare este mai puternic înrădăcinată, cu atât ea ocupă un loc central în sistem și cu atât este trăită mai intens, luată în serios, suscită mai multe emoții și mobilizează energii vehemente. Există valori pentru care oamenii își sacrifică viața.”⁶ Astfel că, o persoană sau un grup social nu se ghidează după o singură valoare, ci după mai multe valori, neizolate unele față de altele, în interacțiune și influențare reciprocă.

Deși tendința este una continuă și persistentă de a le înăbuși în relativism și incertitudine, valorile moral-religioase ocupă un rol fundamental în dezvoltarea comportamentului uman, al culturii și civilizației actuale, impunându-se discret și în același timp, formator pentru toate generațiile, care se orientează către sublimul transcendent, afirmând cu tărie tipic creștină, că: *mileniul păgân se încheie astfel, epuizând iluzia tuturor marilor parareligii și pseudoreligii europene, de la cea raționalistă la cea individualistă sau atee marxistă.*⁷

Ultimele câteva decenii au fost martore la o explozie de cercetări privind relația dintre religiozitate, sănătate și bunăstarea individului sau a societății. Majoritatea acestor studii au fost concepute pentru a evalua modalitățile potențial benefice în care o religiozitate mai mare promovează o sănătate mentală și fizică mai bună, o putere de reziliență mai crescută

5 Camil Ungureanu, *Religia în democrație. O dilemă a modernității*, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 5.

6 Rudolf Rezsohazy, *Sociologia valorilor*, Iași, Institutul European, 2008, p. 17.

7 Ilie Bădescu, *Cu fața spre Bizanț*, București, Editura Mica Valahie, 2004, p. 234.

în fața crizelor de orice fel, precum și o înțelegere mai profundă a sensului vieții. Crizele majore ale vieții, cum ar fi pandemia de COVID-19, au potențialul de a zgudui oamenii nu numai din punct de vedere psihologic, social și fizic, ci și din punct de vedere religios și spiritual.⁸

Cercetările de până în prezent au sugerat că religia ar putea fi o sursă de confort și putere în vremuri de criză. Dimensiunea religioasă/spirituală a vieții reprezintă o sursă importantă de forță umană, de adaptare și de sens pentru mulți oameni, contribuind la confort și securitate în vremuri tulburi și facilitarea unei stări de bine mai bune.⁹

Scopul și justificarea temei

Pe baza cercetării amănunțite a articolelor de specialitate și a studiului personal privitor la impactul crizelor globale asupra societății, consider că *valorile moral-religioase, religiozitatea, precum și credința/încrederea în Dumnezeu*, pot reprezenta mecanisme importante de adaptare, dar și de traversare a dificultăților sau traumelor fizice, morale, financiare, comportamentale, create de dezastre, crize sau pandemii globale.

Importanța valorilor religioase

Valorile religioase sunt cele care *reprezintă principiile și comportamentele adoptate de oameni în funcție de religia sau dogma pe care o profesază*. Sunt valori care apar descrise în cărțile religioase sau în textele sacre și care au fost transmise prin istoria omului de la o generație la alta. Nu sunt valori impuse de societate.

Valorile religioase seamănă cu valorile etice și cu toate cele care sunt considerate corecte din punct de vedere social, precum respectul și onestitatea, care sunt predate acasă, în școală și în societate în general.¹⁰

Valorile religioase sunt deosebite, deoarece încearcă să-i determine pe oameni să își modifice comportamentul în fața sentimentelor de resen-

8 Ioan-Gheorghe Rotaru, "Spiritual lessons observed through the Coronavirus Crisis", în *Dialogo. Issue of Modern Man*, 2020, vol.6, no.2, pp. 71-82.

9 Robin Page, N. Jill, Amy M. Peltzer, Burdette și Terrence D. Hill, *Religiozitate și sănătate: O perspectivă biopsihosocială holistică*. *Journal of Holistic Nursing*, 2020, 38 (1): 89–101.

10 Ioan-Gheorghe Rotaru, "Current Values of Education and Culture", în *Proceedings of the 24th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, August 15-16, 2021, Princeton, NJ, United States of America, pp. 87-92.

timente, rău, invidie, egoism sau alte sentimente negative care nu susțin concilierea, bunătatea, dragostea și respectul. Sunt valori care încurajează indivizii și societatea în general să acționeze corect, fără a face sau a provoca rău altora.¹¹

Importanța valorilor religioase rezidă în modul în care fiecare individ se simte pe plan intern și în modul în care îi tratează pe ceilalți. De asemenea, este important să recunoaștem că există alte credințe care chiar determină o parte a culturii multor indivizi. Prin urmare, valorile religioase nu intervin doar în comportamentele noastre, ci sunt, de asemenea, responsabile de transmiterea originilor și stilului nostru de viață generațiilor viitoare.

Există o listă lungă de valori religioase care pot fi numite. Cu toate acestea amintesc și redau mai jos doar acele valori care sunt considerate fundamentale în orice credință, deoarece sunt prezente la toți cei care practică o religie.

VALORI MORAL-RELIGIOASE SPECIFICE RELIGIEI	VALORI MORAL-RELIGIOASE SPECIFICE SOCIALULUI
Valori fundamentale	Curajul
Binele	Politețea
Dreptatea	Prudența
Datoria	Spiritul de dreptate
Sinceritatea	Compassiunea
Fericirea	Recunoștința
	Toleranță
Valori teologice	Buna credință
Iubirea / Dragostea	Simțul umorului
Credința	Prietenia
Speranța / Nădejdea	Intimitatea/Fidelitatea
	Tandrețea

11 Ioan-Gheorghe Rotaru, "The Reason for having a Devotional Life in a Secularized World", în *Pastorație și Misiune în Diaspora*. Lucrările Simpozionului Internațional de Știință, Teologie și Artă (*International Symposium on Science, Theology and Arts – ISSTA 2021*), Himcinschi, Mihai; Onișor, Remus (eds.), ediția a XX-a, vol. I, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2021, pp.135-152.

Virtuți (valori) cardinale	Mândria
Înțelepciunea	Conștiinciozitatea
Cumpătarea	Spiritul de întraajutorare
Tăria/ Curajul	Delicatețea
Virtuți (valori) majore	Altruismul
Puritatea	Conformismul
Generozitatea/Dărnicia	Serviabilitatea
Hărnicia	Cinstea
Răbdarea	Responsabilitatea
Bunătatea	Inventivitatea
	Harisma
	Modestia
	Autocontrolul
Virtuți (valori) morale	Demnitatea
Umilința	Perseverența
Blândețea	Responsabilitatea
Pacea	Gândirea
Mila	Creativitatea
Simplitatea	Etica
	Tradiția

Tabelul nr.1. Principalele valori moral-religioase

Tabelul este conceput pe două coloane:

Coloana 1 – valorile moral-religioase specifice religiei, unde acestea se regăsesc sub o împărțire recunoscută încă din antichitate ca virtuți teologice, apoi în tradiția creștină de-a lungul secolelor, precum și la nivelul marilor instituții religioase (Biserica Ortodoxă, Biserica Catolică, Biserici Protestante) și publicat în cercetările de specialitate.¹²

Coloana 2 – valori moral-religioase specifice oricărei societăți contemporane. Sunt cel puțin două cercetări ce m-au făcut să optez asupra acestor valori: a) analiza tabelelor privind valorile culturale, sociale, reli-

¹² A se vedea *Catholic Encyclopedia*.

gioase, etc în opinia sociologului Rudolf Rezsizy în lucrarea *Sociologia valorilor*; b) cercetarea teoretică a fenomenului în lucrări de specialitate, din care amintesc lucrarea lui Tănase Sârbu, *Etică: valori și virtuți morale*, unde se argumentează valorile menționate în tabelul de mai sus.

Cunoscând manifestările valorilor, fie ele comportamente sau atitudini, în cazul de față putem folosi un exemplu concret: *religiozitatea*. Aceasta definește domeniul valoric care, în ultimele secole, a suportat schimbări dintre cele mai vizibile.

Religiozitatea reprezintă dorința omului de a transcende viața de zi cu zi către un plan spiritual, superior. Aceasta nu se supune unei anumite dogme, ci reprezintă o universală constantă a firii umane chiar și pentru ateii, nu doar pentru credincioși. Într-un sens mai larg, religiozitatea, reprezintă un termen sociologic folosit cu referire la diverse aspecte ale activității religioase, *dedicare*, și *credință* (doctrina religioasă).

Religiozitatea este un fenomen pluridimensional, ce prezintă diverse implicații în planul vieții sociale și individuale. Ea poate fi privită din perspectiva manifestărilor externe sau din punctul de vedere al cuprinsului credințelor individuale și al influenței pe care aceasta le exercită asupra alegerilor pe care le face individul. O serie de studii au explorat diferitele componente ale religiozității umane, descoperind că există mai multe dimensiuni ale acesteia: de exemplu, anumiți cercetători identifică șase dimensiuni ale religiozității bazate pe existența a trei elemente ce aparțin comportamentului religios¹³: *cunoașterea*, *afectul*, și *acțiunile*. Alți cercetători au descoperit diferite dimensiuni, variind în general între patru și doisprezece componente și au observat că există cel puțin o distincție între doctrina religioasă, practica religioasă, și spiritualitatea. De exemplu, cineva poate accepta adevărul Bibliei (dimensiunea credinței), dar să nu fie un credincios practicant sau să nu participe niciodată la biserică sau chiar să nu facă parte dintr-o religie organizată (dimensiunea practică).

Un alt exemplu îl poate reprezenta un individ care nu deține o doctrină creștină (dimensiunea credinței), dar participă la un serviciu cultic al unei biserici (dimensiune practică), doar dintr-un sentiment de unitate cu aspectul divin (dimensiunea spirituală). De asemenea, o persoană ar putea blama

13 M. Cornwall, S. Albrecht, P. Cunningham, and B. Pitcher, *The dimensions of religiosity: A conceptual model with an empirical test*, Review of Religious Research, volumul 27, numărul 3, martie 1986, p. 226.

toate doctrinele asociate cu religiile organizate (dimensiunea credinței), nici afiliat la o religie organizată să nu fie, dar să ia parte la slujbe religioase (dimensiunea practică), și concomitent, să fie puternic angajat într-o formă de experiență religioasă personală (dimensiunea spirituală). Sunt cinci dimensiuni identificate atunci când se face referire la implicarea religioasă a oricărui actor religios: *cunoașterea religioasă, credința religioasă, experiența religioasă, practica religioasă și implicațiile religiozității asupra vieții curente a individului*.¹⁴

În general dimensiunile religiozității sunt într-o simbioză, ceea ce înseamnă că persoanele care frecventează adesea serviciile religioase ale unei biserici (dimensiunea practică) sunt, de asemenea, capabili să se încadreze în mare măsură și în dimensiunile credinței și ale spiritualității. Opțiunea pentru o anumită credință și practica religioasă nu reprezintă chestiuni aleatorii. Ambele, oferă informații și lămuriri atât despre internalizarea religiei (credința religioasă), cât și despre dovada exterioară a religiozității (practica religioasă), cele două reprezentând mulțimea compactă al aceluiași fenomen: exprimarea religiozității într-un mod individual și personal.

Astăzi, oamenii sunt la fel de religioși ca cei din trecut, acest fapt fiind un lucru evident pentru majoritatea populației acestei lumi, deși, schimbările comportamentale sunt mai variate, dar foarte ușor de întrezărit: cei care merg săptămânal la serviciile religioase sunt din ce în ce mai puțini; aproape în toate țările Europei, poate fi surprinsă o pondere din ce în ce mai scăzută dintre cei care își formalizează căsătoria din punct de vedere religios; numărul celor care se spovedesc sau se împărtășesc, într-un mod regulat, a scăzut extrem de mult în ultimul veac. Toate aceste elemente comportamentale coroborate, denotă măsura religiozității societății contemporane sau a indivizilor care o compun, chiar dacă cei mai mulți afirmă că dincolo de practica religioasă, mai importantă este *credința*.

Religiozitatea se manifestă în acest sens prin atitudini și comportamente față de segmente constitutive ale religiei, între care se zăresc: credința că biserica poate oferi soluții la problemele societății și ale vieții cotidiene; credința în existența lui Dumnezeu (sau a oricăror alte divinități), credința în capacitatea dogmelor religioase de a explica corect, dar și satisfăcător, ce se petrece cu societatea și cu existența umană.

Polarizarea generală către aceste lucruri și situații, în totalitatea lor, și felul în care oamenii se raportează la întreg sistemul lor, constituie religiozi-

14 Mălina Voicu, *România religioasă*, Iași, Institutul European, 2007, p. 33.

tatea: o dispoziție ascunsă, aflată pe un nivel superior de generalitate, care influențează comportamentele și atitudinile față de elementele specifice ale practicii religioase, ale ritualului religios sau ale rolului religiei și Bisericii în raport cu organizarea societății respective. În acest sens, religiozitatea, reprezintă o orientare valorică, ce se situează la un nivel mai ridicat de generalitate.

O analiză a influenței actuale a religiei

Chiar în anul 2023, anumite țări de pe glob continuă să se lupte între ele sau perpetuează conflicte de decenii. De asemenea, traversăm perioade pandemice cu tulburări economice și cu efectele devastatoare ale schimbărilor climatice. Paravanele care au prevenit odată ca astfel de crize să scape de sub control – inclusiv tratatele de pace, ajutorul umanitar și răspunderea pentru încălcările dreptului internațional – au fost slăbite sau treptat demontate. Costurile umane și economice ale acestor crize și dezastre sunt din ce în ce mai mari și în același timp nu sunt împărțite în mod egal.

Este important de menționat că influența crizelor globale asupra valorilor religioase poate varia în funcție de context cultural, religios și individual. Fiecare persoană poate experimenta și răspunde în mod diferit la crizele globale în funcție de convingerile și valorile lor religioase. Redau mai jos un tabel în care sunt prezentate cele mai mari crize globale în acest moment:

1. Războiul din Ucraina: a declanșat cea mai rapidă și cea mai mare criză de strămutare din lume din ultimele decenii, potrivit Agenției Națiunilor Unite pentru Refugiați (UNHCR), împingând țara în lista de urmărire pentru prima dată din 2017.

2. Pandemia de COVID-19: Pandemia de COVID-19 a afectat întreaga lume, cu milioane de cazuri și decese. Aceasta a dus la închiderea economiilor, restricții de călătorie, impact asupra sistemelor de sănătate și efecte socio-economice semnificative.

3. Schimbările climatice: Schimbările climatice reprezintă o criză globală în creștere, cu efecte asupra mediului, biodiversității și vieții umane. Acestea includ creșterea temperaturilor globale, topirea ghețarilor, creșterea nivelului mării și evenimente extreme precum furtuni și incendii de pădure.

4. Criza refugiaților: Criza refugiaților este o problemă globală în care milioane de oameni sunt nevoiți să fugă din cauza conflictelor armate, a persecuției politice sau a sărăciei. Aceasta pune o presiune mare peste anumite țări și ridică întrebări serioase despre drepturile umane și solidaritatea internațională.

5. Inegalitatea economică și socială: Inegalitatea economică și socială este o criză globală în creștere, cu diviziuni profunde între bogați și săraci, acces limitat la resurse și oportunități și lipsa unei distribuții echitabile a bogăției și puterii. Populații întregi sunt împinse spre sărăcie extremă: Somalia, Afganistan, Etiopia, etc

6. Amenințările cibernetice și securitatea digitală: Crizele cibernetice și amenințările privind securitatea digitală reprezintă o problemă globală, cu atacuri cibernetice asupra infrastructurilor critice, furt de date și încălcări ale vieții private.

Tabelul nr. 2. Crizele globale actuale¹⁵

Prestigioasa revistă „Foreign Affairs” publica un articol incitant în anul 1993, autor fiind cercetătorul Samuel Huntington, preluat din lucrarea de *The Clash of Civilizations*, care pe fondul răsturnărilor istorice din Europa răsăriteană după 1989, al izbucnirii de conflicte etnice și religioase și sub inspirația teoriilor civilizațiilor, de la Spengler la Toynbee, a încercat o nouă generalizare de natura filosofiei istoriei.

Prima teză acestuia afirma că vechile rivalități și conflicte vor reveni pe scena istoriei și că asistăm la declinul statului-națiune prin fenomenul globalizării.¹⁶ Potrivit acestei teze lumea va intra într-o nouă fază a istoriei unde marile diviziuni ce traversează umanitatea și sursa dominantă a conflictului vor fi nu ideologice, nici politice, ci culturale. Confruntarea civilizațiilor va domina politica globală. Liniile de fisură dintre civilizații vor fi liniile de luptă ale viitorului.¹⁷

¹⁵ International Rescue Committee, *The top 10 crises the world can't ignore in 2023*, <https://www.rescue.org>.

¹⁶ Ioan-Gheorghe Rotaru, “Globalization and its effect on religion”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (eds.), Les Arcs, France, Iarsic, 2014, pp.532-541.

¹⁷ Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations*, în „Foreign Affairs”, Summer 1993, p. 22.

A *doua teză* se referă la oameni și la identitățile lor. Civilizațiile nu mai sunt de acum deloc entități abstracte. Dimpotrivă, ele au devenit un cadru efectiv de abordare a problemelor vieții de către tot mai mulți oameni. Oamenii diferitor civilizații au vederi diferite cu privire la relațiile dintre Dumnezeu și om, indivizii grup, cetățean și stat, părinți și copii, soț și soție, și, de asemenea, vederi deosebite despre importanța relativă a drepturilor și responsabilităților, a libertății și autorității, egalității și ierarhiei.

A *treia teză* se referă la faptul că cele mai importante conflicte ale viitorului se vor petrece de-a lungul liniilor de fisură culturale ce separă civilizațiile una de alta. Diferențele nu înseamnă în mod necesar conflict, iar conflictul nu înseamnă în mod necesar violență.¹⁸ Dar liniile de conflict specific vor fi de acum la întâlnirea geografică a civilizațiilor. În acest fel apartenența culturală și religioasă este mai puțin mutabilă decât apartenența politică și afilierea economică.

A *patra teză* se referă la situații factuale potențial conflictuale. Autorul consideră că diviziunea ideologică a Europei a dispărut, în timp ce diviziunea culturală dintre creștinătatea occidentală și creștinătatea ortodoxă precum și a islamismul pe de altă parte, a reapărut. Frontierele ce separă Finlanda de Rusia și dintre statele baltice și Prusia, traversează Belarus și Ucraina, separând vestul mai mult catolic al Ucrainei de ortodoxa Ucraină de răsărit, înaintează spre vest separând Transilvania de restul României și trece prin Iugoslavia, separând Croația și Slovenia de restul ei. Într-o parte este catolicismul, în cealaltă este ortodoxia. *Astfel cortina de catifea a culturii înlocuiește cortina de fier a ideologiei.*¹⁹ La acest moment, partea tristă este faptul că linia acestei separări nu mai este doar o linie a diferenței și ci a devenit una a conflictului sângeros.

În acest fel se naște a *cincea teză* care vorbește de conflictele dintre civilizații ce vor fi mai puternice decât conflictele din interiorul civilizațiilor. „Următorul război mondial, dacă va fi unul, va fi un război între civilizații.”²⁰ A *șasea teză* se referă la potențiala dezmembrare a a unor state care conțin populații cu orientări civilizaționale diferite. A *șaptea teză*, cea finală se referă la poziția pe care trebuie s-o adopte occidentul care are valori specifice

18 *Ibidem*, p. 29.

19 Andrei Marga, *Religia în era globalizării*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2006, p. 100.

20 *Ibidem*, p. 101.

față de celelalte civilizații care caută să devină moderne fără a împărtăși valorile occidentale.

Deși alți analiști au arătat că în profunzimea mișcării civilizațiilor sunt forțe care acționează spre apropierea lor²¹, Huntington a avut dreptate. Acesta din urmă prezice un declin moral al Occidentului care are indicatori de genul: creșterea comportamentului asocial – precum crima, folosirea drogurilor și violența în general; declinul familiei, rate crescânde ale divorțului, ilegalitate, graviditate la adolescență și familie cu un singur părinte.

Concluzia vizionarului Huntington este aceea că religia poate să fie un factor de echilibru în acest declin moral al Occidentului, precum și în acest război inter-civilizațional. În Europa, civilizația occidentală ar putea să fie subminată de slăbirea componentei sale centrale: *creștinismul*.²²

Scurtă analiză privind tendințele religioase în perioada pandemiei globale COVID-19

Pandemia de COVID-19 a fost una dintre cele mai devastatoare dezastre ale secolului al XXI-lea ce a cauzat o multitudine de problematici în toate aspectele societății contemporane. În perioadele de suferință cauzate de pandemie, religia/spiritualitatea s-a dovedit a fi o resursă de adaptare consistentă și valoroasă.

Pandemia de coronavirus a dus la o creștere cu 50% a căutărilor online pentru *rugăciune*, pe măsură ce oamenii se îndreaptau către religie pentru a face față sentimentelor de anxietate și deznădejde, au descoperit noi cercetări.

În martie 2020, ponderea căutărilor Google pentru rugăciune a crescut la cel mai înalt nivel înregistrat vreodată, depășind toate celelalte evenimente majore care, altfel, necesită rugăciune, cum ar fi Crăciunul, Paștele și Ramadanul, a dezvăluit analiza.²³ (fig. 1.)

21 Robert I. Bastley, *The Case of Optimism*, în „Foreign Affairs”, September/October, 1993.

22 Samuel Huntington, *op. cit.*, p. 453.

23 Kelly-Linden Jordan, Pandemic prompts surge in interest in prayer, Google data show, 2020, în <https://www.telegraph.co.uk/global-health/climate-and-people/pandemic-prompts-surge-interest-prayer-google-data-show/>.

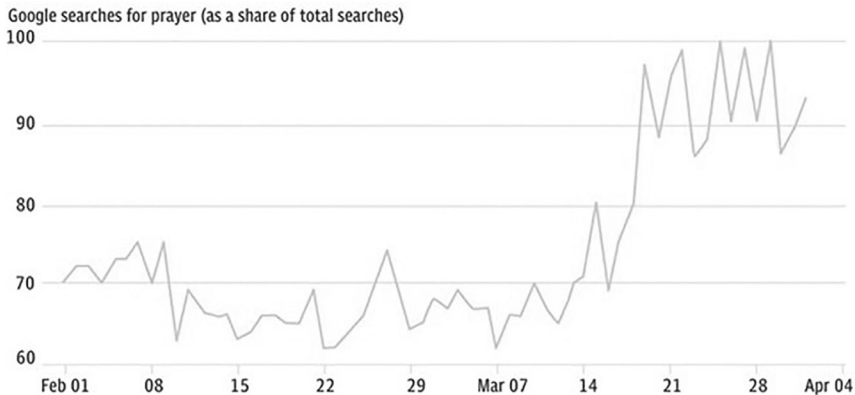

Fig. 1

În urma sondajului YouGov, Paul Bickley subliniază modul în care pandemia a schimbat sentimentul spiritual și unde ar putea merge lucrurile în viitor. În primele zile ale pandemiei, a existat o explozie de articole care se gândeau la posibilitatea unei renașteri religioase. *Într-o societate care (cu unele excepții notabile) devine din ce în ce mai puțin religioasă, virusul și blocarea ar avea ca rezultat o retrezire religioasă?*

COVID-19 a introdus un element de risc universal care a lipsit de zeci de ani din vestul secularizat. O pandemie înseamnă că ne confruntăm cu toții nu numai cu perspectiva abstractă de a muri la un moment dat în viitorul îndepărtat, ci și cu o probabilitate relativ mare ca noi sau cineva apropiat să putem muri într-un termen foarte apropiat.

Nu este vorba doar despre mortalitate, ci despre modul în care ne conducem viața. Care este viitorul vieții noastre colective după o luptă comună, deși una care a fost luminată de acte de bunătate umană? Există lucruri pe care vrem să le schimbăm?

În timp ce unii cred că este timpul pentru o nouă spiritualitate, alții se opun. Congregațiile s-au străduit să-și mențină serviciile obișnuite și, într-adevăr, unele confesiuni ar putea fi acuzate că și-au închis porțile (mulți clerici din cadrul Bisericii Angliei, de exemplu, erau îngrijorați de faptul că bisericile s-au grăbit să-și închidă porțile tocmai atunci când oamenii au nevoie de spații pentru o reflecție liniștită).

Este greu de crezut că o astfel de traumă globală nu ar avea implicații pentru sentimentul religios, într-un fel sau altul. Pentru unii, pandemia a crescut sentimentul de religiozitate, în timp ce pentru alții l-a diminuat. Efectele și implicațiile reale ale acesteia le vom putea analiza cu adevărat

peste mai mulți ani sau chiar peste decenii. Pandemia în sine ne-a învățat că este dificil să precizem impactul viitorului asupra economiei, culturii sau chiar al sănătății noastre.

Echipa de la *British Religion in Numbers* a efectuat o analiză dintre afilierile religioase date de 22.500 de britanici în douăsprezece sondaje *Populus*, șase efectuate înainte de începerea blocării pe 23 martie 2020 și șase după aceea. Ei au descoperit că înainte de izolare, 45,3% erau afiliați creștinismului, 2,9% ca musulmani, 3,9% ca alți/necreștini și 45,7% ca niciunul. După blocare, aceasta s-a mutat la 46,3% creștini, 2,9% musulmani, 4,0% alți/necreștini și 44,9% nici unul. Interpretarea lor a fost deosebit de precaută: „Pademia de Covid-19 pare să fi oprit momentan creșterea necruțătoare în numărul celor declarați non-religioși.”²⁴

Același studiu britanic a analizat și *aspectul sensului vieții* la respondenții chestionați, intuind cumva că în urma pandemiei ceva se poate modifica în aspectele profunde ale comportamentelor umane. Din nou, concluziile au fost concludente: persoanele care posedă valori religioase sau religiozitate și-au conturat și mai bine sensul vieții după pandemie.

Rezultatele au fost însă spectaculoase în rândul tinerilor de 18-24 de ani, în mod special în rândul celor proveniți dintre minoritățile etnice și de culoare. Aceștia au ajuns la procentul de 54% în acord cu afirmația „Îmi caut un sens în viața mea”, atingând astfel cel mai înalt nivel de acord al oricărui grup demografic chestionat. Concluziile studiului scot în evidență faptul că *după pandemia Covid 19 mai mulți oameni caută un sens în viață*, și că cea mai concertată căutare are loc la vârsta adultă timpurie.

În mod esențial, căutarea sensului pare să fi crescut și în timpul carantinei, aproape 1 din 3 (31%) respondenți gândindu-se la ceea ce face viața mai semnificativă decât era înainte de pandemie - și 1 din 5 (20%) respondenți, de asemenea a susținut că vorbește mai mult cu alți oameni despre ceea ce face viața semnificativă de la începutul pandemiei.

Din nou, cea mai mare proporție de căutare poate fi găsită în categoriile de vârstă cele mai tinere: 43% dintre tinerii de 18-24 de ani au spus că s-au gândit mai mult la ceea ce face viața semnificativă, comparativ cu doar 24% dintre cei de peste 65 de ani.

24 Paul Bickley, *Religious trends in a time of international crisis*, <https://www.theosthinktank.co.uk/comment/2020/08/06/religious-trends-in-a-time-of-international-crisis>.

La întrebarea: „Pentru dumneavoastră personal, ce lucruri contează cel mai mult atunci când încercați să trăiți o viață împlinită?” – răspunsul cel mai concludent a fost: *să fiu cu familia*. Chiar dacă doar 10% dintre respondenți au dat răspunsuri ce vizează creșterea spiritualității, a religiei sau a credinței la această întrebare, rezultatul arată că valorile religioase și religiozitatea își au partea lor constructivă în viața societății contemporane.

Un alt aspect important l-a constituit faptul că la începutul pandemiei, liderii bisericilor au raportat niveluri mai ridicate de implicare online decât au experimentat în adunările fizice, inclusiv în rândul persoanelor care nu s-au identificat ca având o credință religioasă.²⁵ Poate că cei care nu s-au simțit capabili să participe la servicii în persoană au fost mai fericiți să participe online. Raportarea sondajului *Savanta ComRes for Tearfund* sugerează că un sfert dintre adulții britanici au participat la un serviciu religios online în timpul blocării, o rată semnificativ mai mare decât participarea fizică la slujbele bisericii.²⁶ Când au fost întrebați dacă accesau conținut spiritual sau religios online (de exemplu, un serviciu online, rugăciune sau meditație, webinar etc.), 9% din populație a spus că au început sau o fac mai des după pandemie decât în trecut (3 % au spus că au făcut asta mai rar ori s-au oprit).

Interpretarea corectă rămâne că majoritatea oamenilor nu s-au orientat, la momentul sondajului, la practicile religioase tradiționale ca la o modalitate de a rezolva întrebările despre sensul vieții care au apărut în urma crizei pandemice, ci, mai degrabă, cele mai mari schimbări indică o perspectivă mai reflexivă și contemplativă, îndreptându-se spre așa numitele practici spirituale holistice, în sensul în care oamenii ar trebui să se îmbunătățească pe ei înșiși, să prețuiască mai mult viața, familia, prietenii sau să ajute societatea.

Un alt studiu de amploare efectuat în Statele Unite ale Americii²⁷ în legătură cu pandemia COVID-19 a raportat faptul că pandemia respectivă

25 Online services swell the Church of England's congregations, <https://www.economist.com/britain/2020/06/04/online-services-swell-the-church-of-englands-congregations>.

26 <https://savanta.com/knowledge-centre/poll/tearfund-covid-19-prayer-public-omnibus-research/>.

27 L. Upenieks, C.G. Ellison, *Changes in Religiosity and Reliance on God During the COVID-19 Pandemic: A Protective Role Under Conditions of Financial Strain?*. *Rev Relig Res* 64, 853–881 (2022). <https://doi.org/10.1007/s13644-022-00523-z>.

a reprezentat una dintre cele mai devastatoare dezastre ale secolului XXI ce a devastat întregul glob.

COVID-19 nu numai că a reprezentat o amenințare pentru sănătatea fizică a publicului, dar a fost și asociat cu rezultate negative ale sănătății mintale. O consecință suplimentară a pandemiei a fost o contracție bruscă a activității economice și a cheltuielilor, care a dus la o recesiune economică substanțială. Din cauza pandemiei, piețele globale, băncile și întreprinderile s-au confruntat cu crize nemaivăzute de la Marea Depresiune din 1929. Efectele persistente ale pandemiei vor dura probabil mulți ani.

Deloc surprinzător, șomajul și insecuritatea financiară au fost preocupări esențiale în timpul pandemiei de COVID-19. Tensiunea financiară reprezintă unul dintre cei mai importanți și cronici factori de stres din viața oamenilor care pot submina bunăstarea psihologică. Respondenții declarați profund religioși s-au confruntat cu mai puțină suferință în martie 2020 decât cei laici, dar au avut și tendința de a avea atitudinile care contravin recomandărilor de politică pentru limitarea răspândirii virusului.²⁸ Rezultatele cercetătorilor demonstrează că cei care s-au bazat mai mult pe Dumnezeu au avut o suferință psihologică mai scăzută, iar o încredere mai puternică în Dumnezeu a avut consecințe mai puțin dăunătoare asupra suferinței psihologice, a tensiunii financiare sau a conflictului între membrii familiei.

Concluzii

Conform cercetărilor și a analizei efectuate, la final putem expune câteva concluzii pertinente în privința influenței valorilor moral-religioase asupra societății contemporane, chiar în crizele globale pe care omenirea le traversează la momentul actual:

- ✦ **Căutarea de sens și speranță:** În timpul crizelor globale, oamenii pot căuta în mod natural un sens mai profund și o speranță pentru a face față situațiilor dificile. Valorile religioase pot oferi un cadru de cercetare și un sentiment de siguranță în fața incertitudinii și suferinței. Oamenii pot căuta confort spiritual și încurajare în credințele și practicile religioase pentru a face față crizelor și pentru a găsi speranță într-un viitor mai bun.
- ✦ **Consolidarea comunității religioase:** Crizele globale pot consolida comunitățile religioase și pot întări comuniunea dintre membrii lor.

28 Alexander Yendell, Oliver Hidalgo, and Carolin Hillenbrand, *The role of religious actors in the COVID-19 pandemic*, Stuttgart: ifa. <https://doi.org/10.17901/akbp1.10.2021>.

Oamenii se pot aduna în jurul valorilor și practicilor religioase pentru a se sprijini reciproc, a oferi ajutor și a găsi o comunitate care să împărtășească aceleași convingeri și valori.

- ✦ **Reevaluarea credințelor și practicilor:** Crizele globale pot determina oamenii să reevalueze și să reflecteze asupra credințelor și practicilor lor religioase. Oamenii pot căuta răspunsuri la întrebări profunde, iar crizele pot provoca o introspecție și o căutare a semnificației și relevanței credințelor lor în fața situațiilor dificile.
- ✦ **Angajament în acțiuni caritabile și sociale:** Valorile religioase pot motiva oamenii să se implice în acțiuni caritabile și sociale în timpul crizelor globale. Credințele religioase pot încuraja compasiunea, generozitatea și ajutorul față de cei afectați de criză. Oamenii pot fi îndemnați să ofere sprijin material, emoțional și spiritual celor în nevoie.
- ✦ **Conflict și polarizare:** Este onest să amintesc și faptul că în anumite zone de pe glob crizele existente, pot să amplifice tensiunile și conflictele religioase. Diferențele religioase pot fi folosite pentru a alimenta diviziuni și discriminare. Aceasta poate duce la polarizare și la creșterea intoleranței religioase în timpul crizelor.

Dacă acest lucru pare a fi o bază pentru perspectiva renașterii umanității, ar trebui să fim mai precauți cu viața noastră și mai atenți cu adevăratele valori pe care le îmbrățișăm. În fața unei crize globale așa cum a fost pandemia realizăm că problema sensului vieții, se reduce la lucruri esențiale, la profunzimi, la valori și principii, la viață în sine, la familie, la un loc de muncă, la relații de îngrijire, la o atitudine pozitivă în fața schimbării sociale sau la o auto-îmbunătățire.

Conform analizelor și teoriilor amintite, o altă concluzie se impune a fi enunțată: *valorile religioase* reprezintă *cheia de boltă* a mileniului trei, valori ce încep să capete din nou o mai mare strălucire pe firmamentul valoric al societății actuale, influențând semnificativ atitudinile și comportamentul social, psihologic sau religios, al actorului contemporan.

Problema prevederii evoluțiilor valorilor moral-religioase face parte din activitatea reflexivă a sociologului contemporan, ce este strâns legată de întrebarea *cum ar trebui să trăiesc*. Totuși, nu se poate discuta viitorul moral al omului fără a nu ține seama de variatele înfățișări ale moralei prezente și trecute din evoluția socială.

Cei mai mulți susțin că menținerea unui pluralism al concepțiilor despre valorile moral-religioase, este o garanție că ele vor avea viitor, dar,

există și un pluralism propriu-zis al acestora, care merită încurajat și nu stopat. Se poate pune întrebarea dacă: *se va putea vreodată împăca pluralismul valorilor și al concepțiilor filosofice despre valorile moral-religioase cu dezvoltarea lor orientată pe direcții privilegiate?*

Mai întâi, ar trebui schimbate orientările noastre axiologico-morale, în așa fel, încât nu doar sexul, drogurile sau mamele necăsătorite să fie cele mai importante probleme morale actuale, ci drepturile omului, războiul și comerțul cu armament, sărăcia din lumea a treia, inegalitățile și nedreptățile de pretutindeni.

Apoi, ar trebui înlăturate o serie de discrepanțe, cum sunt cele dintre Occident și restul lumii în asigurarea prevederilor juridico-politice ale drepturilor omului; discrepanța dintre inteligența științifico-tehnică mult mai dezvoltată și înțelepciunea etico-morală rămasă mult în urma celei dintâi; ruptura, care s-a adâncit continuu din modernitate până azi, între etica înțeleasă de antici ca preocupare pentru viața chibzuită și moralitatea care a fost tot mai mult redusă la „valorile familiei”: căsătoria, divorțul, practicile sexuale, folosirea drogurilor și altele. Acestea sunt valorile conservatoare, în principal cu *suport religios*.

Aceste concluzii, sunt opinii ce reprezintă încercările moderne de schimbare a valorilor moral-religioase, de sub tutela religioasă, către cea umanistă; dar sunt contrazise de realitățile social-culturale: popoarele și guvernele acționează de multe ori potrivit obiceiurilor și tradițiilor, care, se dovedesc a fi mai puternice decât dezideratele umaniste. Este adevărat că de multe ori, religia a fost o piedică în calea progresului, a libertății de expresie individuală sau colectivă, dar alungarea sau anihilarea valorilor religioase pe aceste considerente are consecințe negative pe termen lung.

Așa cum am văzut în cercetarea britanică din perioada pandemiei, *familia* are un rol important în materializarea valorilor moral-religioase. De asemenea, familia reprezintă primul cadru de dezvoltare al valorilor religioase individuale și chiar colective. O altă concluzie ce se impune este *aceea că bunăstarea unei familii și vitalitatea ei, este strâns legată de valorile moral-religioase pe care aceasta le îmbrățișează*.

Deziluzia modernității, în capacitatea sa filosofică și politică de a produce concepții alternative ale omului și ale lumii, a generat, în mod paradoxal, o anumită revalorizare socio-culturală a religiosului. În prezent, se conturează o altă etapă a modernității care se caracterizează și printr-o importantă redeschidere a religiosului ca răspuns față de procesul secula-

rizării²⁹. Putem concluziona în acest sens, luând în considerare multiplele opinii terminologice, că există, în momentul de față, din punct de vedere științific, o dificultate reală de a defini o formulă unică a modernității din perspectiva raporturilor sale cu fenomenul religios.

Religiozitatea, contrar profețiilor modernismului, posedă resurse excepționale de a aduce echilibrul interior dorit de omul contemporan bulversat de anxietate și de îndoială, precum și de a devenii promotorul schimbării sociale, o schimbare în care obiectivul principal să fie cu adevărat fericirea semenului.

În contextul acesta, considerăm relevantă avertizarea scriitoarei Ellen White, care este în asentimentul lui Max Weber, asupra unei eventualități sumbre a unei lumi noi, în care tocmai abandonarea moralei și a preceptelor protestante ar atrage degringolada socială generală: fără suportul credinței, susține autoarea, nu ar mai fi respectate legile civile, ajungându-se astfel la dezastru economic, la haos și, evident, la dispariția libertății.³⁰

La întrebarea: *De ce este religia și valorile ei este cea mai în măsură să ofere astăzi răspunsuri obiective la depășirea crizelor ce ne înconjoară?* – răspunsul cel mai potrivit poate fi al cercetătorului Jonathan Saks: *Pentru că religia nu este ceea ce-a lăsat să creadă critica iluministă – o formă pasageră a spiritualității umane cu întemeiere dependentă doar de istorie – ci, religia este mai profund legată de condiția umană. Ea este un foc și precum un foc, ea încălzește dar poate să și ardă. Iar noi suntem păzitorii flăcării.*³¹

Personal, cred că dacă vrem să prevenim conflicte și crize globale avem nevoie de o nouă viziune și de o nouă cale ce implică aplicarea valorilor religioase în societatea contemporană. Avem nevoie de punctele de sprijin pe care le oferă religia.³² Dar nu religia vorbită, ci religia trăită, practică. Religia nu mai este la marginea vieții în societatea de astăzi, ci ea este profund înrădăcinată în noi, ea schimbă viețile oamenilor și oferă soluții reale în vremuri de criză. Pe temelia Bibliei³³ ar trebui să stăruim acum

29 Jean-Paul Willaime, *Sociologia Religiiilor*, Iasi, Institutul European, 2001, p. 104.

30 Ellen G. White, *Tragedia veacurilor*, București, Editura Viață și Sănătate, 2011, pp. 401-413.

31 Jonathan Saks, *The Dignity of Difference. How to Avoid the Clash of Civilizations*, London, New York, Continuum, 2002, p.70.

32 Gheorghe Istodor, „The status of the Christian – rights, freedoms, responsibilities – in an informational and digitized world. Missionary perspective”, în *Journal for Freedom of Conscience*, vol. 9, nr.1, Editions IARSIC, Les Arcs, France, 2021, p. 485.

33 Cristian-Vasile Petcu, „Pacea și dreptatea după cărțile profeților mari”, în *Annales Universitatis Valachiae*, Facultatea de Teologie, Târgoviște, 2005, pp. 448-458.

pentru a dobândi o viziune mai profundă asupra lumii și să fim capabili să facem deosebirea între sacru și profan în viața noastră.

Avem nevoie nu doar de o teologie teoretică, ci e imperios necesar să înțelegem și care este voința lui Dumnezeu pentru vremurile noastre. O asemenea teologie poate să facă diferența în timpul nostru. O astfel de gândire poate să fie un răspuns la problemele și crizele prin care societatea noastră trece: de la globalizare la accelerarea schimbărilor, la expansiunea relativismului³⁴, la fragmentism, la insecuritate socială și la război.

Valorile moral-religioase reprezintă cu siguranță soluțiile viabile³⁵ în orice situații de criză globală, națională, familială sau chiar individuală. Rămâne întrebarea dacă vom avea curajul și credința de a le aplica. Viitorul ne va arăta care va fi răspunsul nostru.

Bibliografie:

- BĂDESCU, Ilie, *Cu fața spre Bizanț*, București, Editura Mica Valahie, 2004.
- BASTLEY, Robert I., *The Case of Optimism*, în „Foreign Affairs”, September/October, 1993.
- BÂLC, SamuieI, „Conceptul de cultură organizațională și relativismul cultural, în contextul libertății religioase”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol.10, nr.3, 2022, pp.275-283.
- BICKLEY, Paul, *Religious trends in a time of international crisis*, <https://www.theosthinktank.co.uk/comment/2020/08/06/>
- * * * *Catholic Encyclopedia*.
- CORNWALL, M., S. Albrecht, P. Cunningham, and B. Pitcher, *The dimensions of religiosity: A conceptual model with an empirical test*, Review of Religious Research, volumul 27, numărul 3, martie 1986.
- CUCOȘ, Constantin, *Biserica și școala, puterea spirituală a societății*, Ziarul Lumina, 19 iunie 2012
- HUNTINGTON, Samuel, „The Clash of Civilizations”, în *Foreign Affairs*, Summer 1993.

34 SamuieI Bâlc, „Conceptul de cultură organizațională și relativismul cultural, în contextul libertății religioase”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, Vol.10, nr.3, 2022, pp.275-283.

35 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Biserica lui Dumnezeu, sursa unui Râu al Vieții și al Vindecării”, *Argeșul orthodox*, 2012, XI, nr.564, p. 5.

- ISTODOR, Gheorghe, „The status of the Christian – rights, freedoms, responsibilities – in an informational and digitized world. Missionary perspective”, în *Journal for Freedom of Conscience*, vol. 9, nr.1, Les Arsc, France, Editions IARSIC, 2021, p. 485.
- JORDAN, Kelly-Linden, Pandemic prompts surge in interest in prayer, Google data show, 2020, în <https://www.telegraph.co.uk/global-health/climate-and-people/pandemic-prompts-surge-interest-prayer-google-data-show/>
- KENNETH, Pargament; Harold G. Koenig and Lisa M. Perez, *The many methods of religious coping: development and initial validation of the RCOPE*, în *Journal of Clinical Psychology*, 2005.
- MARGA, Andrei, *Religia în era globalizării*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2006.
- PAGE, Robin, N. Jill, Amy M. Peltzer, Burdette și Terrence D. Hill, „Religiozitate și sănătate: O perspectivă biopsihosocială holistică”, în *Journal of Holistic Nursing*, 2020.
- PETCU, Cristian-Vasile, „Pacea și dreptatea după cărțile profetilor mari”, în *Annales Universitatis Valachiae*, Facultatea de Teologie, Târgoviște, 2005, pp. 448-458.
- REZSOHAZY, Rudolf, *Sociologia valorilor*, Iași, Institutul European, 2008.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, „Current Values of Education and Culture”, în *Proceedings of the 24th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, August 15-16, 2021, Princeton, NJ, United States of America, pp. 87-92.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, „Spiritual lessons observed through the Coronavirus Crisis”, în *Dialogo. Issue of Modern Man*, 2020, vol.6, nr.2, pp. 71-82.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, „Globalization and its effect on religion”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (eds.), Les Arcs, France, Iarsic, 2014, pp.532-541.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, „The Reason for having a Devotional Life in a Secularized World”, în *Pastorație și Misiune în Diaspora. Lucrările Simpozionului Internațional de Știință, Teologie și Artă (International Symposium on Science, Theology and Arts – ISSTA 2021)*, Himcinschi, Mihai; Onișor, Remus (eds.), ediția a XX-a, vol. I, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2021, pp.135-152.

- ROTARU, Ioan-Gheorghe, "Biserica lui Dumnezeu, sursa unui Râu al Vieții și al Vindecării", *Argeșul orthodox*, 2012, XI, nr.564, p.5.
- SAKS, Jonathan, *The Dignity of Difference. How to Avoid the Clash of Civilizations*, London, New York, Continuum, 2002.
- SANTROCK, W., *A Topical Approach to Life-Span Development*, NY: McGraw-Hill, New York, 2007
- UNGUREANU, Camil, *Religia în democrație. O dilemă a modernității*, Iași, Editura Polirom, 2011.
- UPENIEKS L., C.G. Ellison, *Changes in Religiosity and Reliance on God During the COVID-19 Pandemic: A Protective Role Under Conditions of Financial Strain?*. *Rev Relig Res* 64, 853–881 (2022). <https://doi.org/10.1007/s13644-022-00523-z>
- VOICU, Mălina, *România religioasă*, Iași, Institutul European, 2007.
- JAMES, W. ; Vander Zanden, *The Social Experience: An Introduction to Sociology*, Second edition, McGraw-Hill Publishing Company, Inc., 1990.
- WHITE, Ellen G., *Tragedia veacurilor*, București, Editura Viață și Sănătate, 2011.
- WILLAIME, Jean-Paul, *Sociologia Religiilor*, Iasi, Institutul European, 2001.
- YENDELL, Alexander, Oliver Hidalgo, and Carolin Hillenbrand, *The role of religious actors in the COVID-19 pandemic*, Stuttgart: ifa. <https://doi.org/10.17901/akbp1.10.2021>

Webografie:

- International Rescue Committee, *The top 10 crises the world can't ignore in 2023*, <https://www.rescue.org>
- <https://savanta.com/knowledge-centre/poll/tearfund-covid-19-prayer-public-omnibus-research/>
- <https://www.theosthinktank.co.uk/comment/2020/08/06/religious-trends-in-a-time-of-international-crisis>
- Online services swell the Church of England's congregations, <https://www.economist.com/britain/2020/06/04/online-services-swell-the-church-of-englands-congregations>.